

Jacobine Melis

Ongebruikelijke **begravingen** buiten de kerkhofmuur in Schelluinen

In 2020 werd in het centrum van Schelluinen onder archeologische begeleiding een rioolsleuf gegraven.¹ Een deel van die sleuf werd aan de zuid- en oostzijde dicht langs de huidige Sint-Nicolaaskerk aangelegd, door het voormalige kerkhof. Daarbij is een aantal graven aangetroffen, waaronder een tweetal ongebruikelijke begravingen.

Kerk en kerkhof in Schelluinen

Op de locatie van de huidige kerk heeft vóór 1200 een houten kapel gestaan. Kort na de vestiging van de Commanderie van de Duitse Orde te Schelluinen, rond 1220, is deze kapel – deels in tufsteen – herbouwd. In de eerste helft van de veertiende eeuw werd de kerk vervangen door een waarschijnlijk geheel in baksteen opgetrokken gebouw, dat in 1466 is uitgebreid met een gotisch koor. In 1572, tijdens de Tachtigjarige Oorlog, werd deze kerk door de geuzen voor een deel vernield. De muren stonden nog overeind, maar van het dak resteerde weinig. Na deze geuzenactie werd gezocht naar geldmiddelen om de kerk te kunnen repareren en een nieuwe geestelijke aan te stellen. Veel briefwisselingen volgden, en in 1594 stelde de Duitse Orde uiteindelijk geld ter beschikking.² Het dorp Schelluinen kreeg een predikant en de kerk werd hersteld. In de daaropvolgende eeuwen werd het kerkgebouw slecht onderhouden. In 1900 werd het in vervallen staat verkerende gebouw gesloopt en vervangen door de huidige Sint-Nicolaaskerk.

Rond de kerk lag het kerkhof, dat ter plaatse van de Kerkweg door een uit IJsselstenen, kloostermoppen en plavuizen opgetrokken kerkhofmuur was begrensd. Op sommige plekken waren ter versteviging tegen de muur steunberen aangebracht. Op basis van enkele aardewerkfragmenten die onder de muur werden aangetroffen, is het aannemelijk dat de muur van na de

▲ De rioolsleuf aan de zuidzijde van de kerk met op een hoger gelegen niveau (vlak 1) de kerkhofmuur en op een lager gelegen niveau (vlak 2) een begraving die handmatig wordt vrijgelegd.

veertiende eeuw dateert. Bij de bouw van de huidige Sint-Nicolaaskerk in 1900 of mogelijk later bij de wijziging van de perceelsgrens van het kerkhof in 1969 is de kerkhofmuur gesloopt.

Tijdens de archeologische begeleiding werden binnen de begrenzing van het kerkhof aan de oost- en de zuidzijde van de huidige kerk zestien begravingen aangetroffen. De individuen waren allen naar katholiek gebruik in een kist begraven en lagen west-oost georiënteerd. Op deze manier zouden ze bij de wederopstanding Jezus kunnen zien aankomen vanuit het oosten.³ De begravingen lagen dicht opeen en overlaptten elkaar soms gedeeltelijk.

Alleen mensen die gedoopt en vrij van zonden waren konden op het kerkhof begraven worden. In het centrum van Schelluinen zijn twee begravingen buiten het kerkhof aangetroffen. Het betrof de begraving van een baby in een hergebruikte kookpot, door sommigen ook omschreven als een 'kinderpotje', en een bijzetting van een individu in een abnormale houding, een zogenoemde 'deviant burial'.

Kinderpotje

Direct ten zuidoosten van het kerkhof werd een vroeg zeventiende-eeuwse grape van roodbakend aardewerk aangetroffen met daarin de botresten van een baby. Op basis van het fysisch-anthropologisch onderzoek is gebleken dat het kindje waarschijnlijk kort na de geboorte is overleden aan een hersenvliesontsteking, mogelijk als gevolg van een bacteriële infectie. Hoewel de bo-

▲ De grape waarin het kindje was begraven.

▼ Een gedeelte van de archeologische sporenkaart met de kerkhofmuur (oranje) en graven (grijs) geprojecteerd op een uitsnede van de Kadastrale Kaart uit 1823. De afwijkende begraving is aangeduid met de afkorting DB, het kinderpotje met de afkorting KP.

venkant van de grape recentelijk geraakt was bij de aanleg van een persleiding en deels verloren was gegaan, leek het erop dat de grape afgedekt is geweest met een dakleij.

Uit de locatie buiten het kerkhof en het type begraving kan worden afgeleid dat hier een ongedoopt kindje was begraven. Ongedoopte kinderen mochten niet in gewijde grond worden bijgezet. Volgens de christelijke leer wordt iedereen namelijk geboren met een erfzonde als gevolg van de zondeval van Adam en Eva. Het doopsel moet zorgen voor verlossing van deze erfzonde en verschaft toegang tot het hiernamaals. Wanneer een baby voor de doop overleed, kon de ziel van het kindje niet naar de hemel: 'Niemand kan het koninkrijk Gods binnengaan, tenzij hij geboren wordt uit water en geest. Wat geboren wordt uit een mens is menselijk, en wat geboren is uit de Geest is geestelijk'.⁴ De ziel van deze kinderen ging naar het zogenoemde 'Limbus infantium', het limbo voor kinderen. Dit limbo vormde het voorgeborchte tussen de hemel en de hel. Veel ongedoopte kinderen werden in lijn daarmee begraven op locaties die een tussenfase symboliseerden:

onder de drempel, op een kruispunt, of zoals het geval in Schelluinen op de grens van het geestelijke en het aardse, op de grens van het kerkhof.⁵ Volgens het geloof bleef de ziel van het ongedoopte kind ronddwalen in de omgeving van het kerkhof. Wanneer de moeder opnieuw in verwachting was en ze langs het graf van het ongedoopte kindje liep, verenigde de dolende ziel zich met de ziel van de nog ongeborene. Wanneer het nieuwgeboren kindje werd gedoopt, dan werden tevens de zonden van het ongedoopte, begraven kind vergeven.⁶

Wiedergänger

Ten zuiden van de kerk werd buiten het kerkhof, tegen de kerkhofmuur, een zeer afwijkende begraving aangetroffen, de zojuist genoemde 'deviant burial'. In een ronde tot ovale kuil lagen de stoffelijke resten van een achttien- á twintigjarig individu. Dit individu was op de buik begraven en west-oost georiënteerd. Het lichaam was niet in een kist gelegd of in een wade gewikkeld, maar leek in de kuil te zijn gegooid. In de grafkuil werd op de stoffelijke resten een bijzonder grote hoeveelheid grote fragmenten van dakleien aangetroffen.

- ▼ **Botresten van het kindje dat in een grape werd aangetroffen.**
Het kindje is waarschijnlijk kort na de geboorte overleden aan een hersenvliesontsteking.

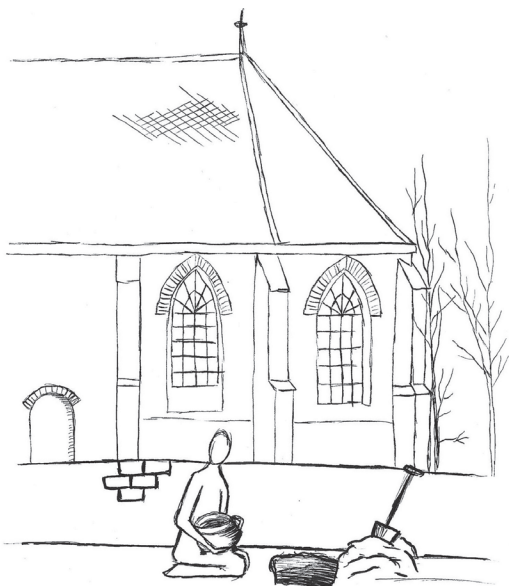

- ▼ **Een grape van roodbakend aardewerk met daarin de botresten van een kind, zoals deze werd aangetroffen tijdens de opgraving.**

De locatie van het graf buiten het kerkhof, de wijze van depositie en de algemene kenmerken van het graf laten zien dat het hier niet om een normale christelijke begraafing gaat. Hier is een individu bijgezet die niet in gewijde grond mocht worden begraven. Dit betrof over het algemeen ongedoopte kinderen, zelfmoordenaars, geëxcommuniceerden, zwervers en criminelen.⁷ In sommige gevallen ging het ook om gehandicapten, zieke mensen, slachtoffers van een zeer gewelddadige dood of moeders die stierven in het kraambed.⁸ Daarnaast kregen personen van wie het geloof niet bekend was, zoals bijvoorbeeld reizigers, en waarbij men niet het risico wilde lopen om een ongedoopte in gewijde grond te begraven, een laatste rustplaats buiten het kerkhof.

Het aangetroffen individu lag op de buik. Bij deze manier van begraven zou de geest het lichaam niet kunnen verlaten en dus ook nabestaanden niet kunnen lastigvallen.

Daarnaast werd het de overledene zo ook fysiek moeilijk gemaakt om uit het graf te klimmen. De grote hoeveelheid dakleifragmenten die als gewicht op het lichaam werd aangetroffen, past bij een dergelijke praktijk. Door op het lichaam gewicht aan te brengen, werd het graf 'veilig gemaakt', omdat het individu het graf niet zomaar kon verlaten.⁹

In Duitsland zijn vergelijkbare begravingen aangetroffen in onder andere Brandenburg en Mecklenburg-Vorpommern. Een buikligging, het nagelen van het individu in de grond en het plaatsen van stenen op het individu waren bedoeld om de overledene koste wat kost in het graf te houden. Het idee hierachter was dat men dacht dat de persoon mogelijk ondood was en de levenden kwaad zou kunnen doen. Dit idee ontstond in de twaalfde en de dertiende eeuw op de Balkan en verspreidde zich tijdens de late middeleeuwen richting West- en Centraal-Europa. In West-Europa kende men twee typen ondoden. Het eerste type was de 'Wiedergänger' (terugkomer), de ondode die daadwerkelijk fysiek zou terugkeren in de wereld van de levenden vanwege wraakgevoelens, of omdat zijn of haar ziel nog niet klaar was om verder te reizen. Het tweede type was de 'Nachzehr' (naverteerder), de ondode die weliswaar in het graf bleef, maar vanuit het graf de levenden kwaad kon doen. Bij Nachzehrers betrof het over het algemeen mensen die waren overleden als gevolg van een on-

gebruikelijke dood, zoals moord, een ongeluk, ziekte of zelfmoord. De angst voor de Nachzehr ontstond na grote pandemieën, zoals pestepidemieën, waarbij de Nachzehr als aanstichter werd gezien, die verantwoordelijk was voor de andere zieken en overledenen.¹⁰

Het deviant burial in Schelluinen lag op de buik, lijkt in de kuil te zijn gegooid en was bedekt met een grote hoeveelheid dakleifragmenten. Deze kenmerken en de ligging van de begraafing in ongewijde grond maken het aannemelijk dat men hier dacht te maken te hebben met een Wiedergänger, een overleden persoon waarbij men vreesde dat deze uit het graf zou komen om bij de levenden te spoken, ze te betoveren of ze daadwerkelijk fysiek pijn te doen. Wanneer er een dermate grote angst voor een persoon heerste, lijkt het aannemelijk dat het niet een doorsnee crimineel betrof. Het zal eerder zijn gegaan om een persoon waarvan men aannam dat deze een metafysisch kwaad in zich had, alsof deze door de duivel bezeten was.

De stoffelijke resten van het individu zijn op basis van C14-onderzoek rond 1443 gedateerd. Deze datering is in lijn met de laatmiddeleeuwse traditie van afwijkend begraven uit angst voor de ondoden. Daarnaast toont deze datering aan dat deze persoon is begraven voorafgaand aan de Reformatie en dat dit onder het bewind van de broeders van de Duitse Orde heeft plaatsgevonden.

- ◀ **Een impressie van het begraven van het kindertje buiten de kerkhofmuur.**

▼ Een zeer afwijkende begraving, een zogenoemde 'deviant burial', zoals deze werd aangetroffen tijdens de opgraving.

Verantwoording

Noten

- 1 Melis (2023).
- 2 Zuidervaart (2013).
- 3 Roctus (2015).
- 4 Nederlands Bijbelgenootschap (2004): Johannes 3, 5-6.
- 5 Deschieter en De Wandel (2009).
- 6 Roctus (2015).
- 7 Roctus (2015).
- 8 Farrell (2012).
- 9 Farrell (2012).
- 10 Alterauge e.a. (2020).

Literatuur

Alterauge, A., T. Meier, B. Jungklaus, M. Milella en S. Lösch (2020), 'Between belief and fear. Re-

interpreting prone burials during the Middle Ages and early modern period in German-speaking Europe', in: *PLOS ONE* 15 (doi.org/10.1371/journal.pone.0238439)
 Deschieter, J. en T. de Wandel (2009), 'Over een baby in een kookpot onderweg naar de limbo... Een neonatale bijzetting uit de late middeleeuwen in de Hoogstraat te Zottegem', in: *Archeologische Kroniek van Zuid-Oost-Vlaanderen*, Bijdragen XI, 453-467
 Farrell, M. (2012), 'Prone, stoned, and losing to head: Deviant burials in early medieval Ireland in the 5th to 12th centuries', in: *Trowel* 13, 56-72
 Melis, J. (2023), *Archeologische Begeleiding Plan-gebied Centrum Schelluinen, Kerkplein en Kerkweg, Schelluinen, Gemeente Molenlanden*,

Heinenoord (rapport SOB Research)
 Nederlands Bijbelgenootschap (2004), *De nieuwe Bijbelvertaling*, Heerenveen
 Roctus, G. (2015), *Sociale differentiatie in middeleeuwse en post-middeleeuwse graven, met behulp van fysisch-antropologisch onderzoek*, Gent (Universiteit Gent)
 Zuidervaart, H. J. (2013), *Ridders, Priesters en Predikanten in Schelluinen. De Geschiedenis van een Commanderie van de Ridderlijke Duitse Orde, Balije van Utrecht*, Hilversum

Over de auteur

Jacobine Melis is KNA-archeoloog bij SOB Research/Instituut voor Archeologisch en Aardkundig Onderzoek.